

ZEVENTIENDE EEUW

22. PELGRIM PULLEN, *Werken*; andere teksten. ± 's-Hertogenbosch, eerste helft 17de eeuw.

Papier, 278 folia (f. 1, 276-278 blank), 153 x 101 mm, bladspiegel ca. 130 x ca. 75 mm, 21 à 24 regels, oude katernsignaturen: A-W (f. 2r^o/157r^o), aij-oij (f. 165r^o/268r^o); één hand (bastarda), twee regels hoge initialen met zilver gehooft (eenmaal opengewerkt op f. 89r^o), rood aangestreepte hoofdletters, rode titel- en nota-onderstrepingen, opengewerkte rode buitentekstelijke I's op f. 84v^o, 112v^o en 166 v° (6 à 7 regels hoog). Oude perkamenten band met omgezette randen; rood geverfde sneden; op recto-zijde van losgemaakt dekblad vooraan een boekbindersnota: "bint desen boeck in witte perkemete spatie (!) met leere snoeren", waarvan slechts de gaatjes aan de frontkant der platten overblijven.

Afb. 9

UFSIA, Ruusbroecgenootschap, hs. Neerl. 27

Dit manuscript, dat in september 1987 door het Ruusbroecgenootschap uit Antwerps privé-bezit werd aangekocht, completeert de tot op heden veertien bekende handschriften met werk van de Bossche priester Pelgrim Pullen († 1608). Zoals bij Jan van Gorcum (cat. 27) zijn de gegevens over Pullen eerder schaars, alhoewel hij tijdens zijn leven een grote faam als geestelijk raadsman en schrijver genoot. Hij werd rond 1520 — zijn moeder was op zakenreis — in Vlodorp (Midden-Limburg) geboren uit ouders, die langs vaderszijde herkomstig waren van Stralen (Gelderland) en die op het ogenblik van zijn geboorte in Venray bij Venlo woonden. In 1539 is hij ingeschreven aan de universiteit van Keulen als Joannes van Venlo; Joannes is in feite zijn werkelijke voornaam, terwijl *Peregrinus* of *Pelgromius* eerder slaat op zijn activiteiten als rondtrekkend geestelijk leraar. Aan welke faculteit hij in Keulen was ingeschreven weet men niet; uit de aard van zijn geschriften mag men veronderstellen dat hij theologie heeft gestudeerd. Tussen 1569 en 1573 werd hij betaald als "auxiliarius" van de kruissheren van Sint-Agatha (Cuyck), die als rectoren van de regularissenpriorij van Jeruzalem in Venray fungeerden. Van 1574 tot 1577 nam hij de functie waar van "sacellanus seu vice pastor" in de Sint-Christophorusparochie te Roermond en vervolgens tot 1585 was hij aldaar de begijnenpastoor. In deze periode treffen we Pullen aan in de nabijheid van de Roermondse bisschop G.-D. Lindanus, die hem naar waarde weet te schatten als biechtvader en als raadgever in kerkelijke bestuursaangelegenheden. Als Lindanus in november 1587 wordt verzocht om het Gentse bisdom te besturen (aanvankelijk als vicaris-generaal en na een korte terugkeer naar Roermond als bisschop), gaat Pullen met hem mee. Het is tijdens dat verblijf te Gent dat Pullen zijn befaamd onderhoud heeft gehad met de Gentse beginj

¶ Een boecxken van een nieuwe ²
Creature.

Waar in geleert wort Hoe een mē-
sche door ootmoedicheyt en Saecht-
moedicheyt, door veel laten en lyde-
tt. sal come tot een gelycheyt ende
onueranderlycheyt in alle dinghen,
en soo warachfelick godt sal besou-
wen, en met hem vereenicht en ouer-
formt. Ende eene nieuwe creature
in godt worden sal.

¶ Hertoghenbosch
ghemaect door den Verbeerdigen en
leer verlichten Heer Pelgrim Wille-
Dieffter, Predicant en Dichtvader
in Ste Jans.

Claesinne van Nieuwland (zie *infra*, punt 5): "Desen Eerw. H. Pelgrim, als hij godt begonst te dienen waer dat hij wiste dat eenige verlichte geestelijke menschen waren, daer ginck hij, hoe verre dat het was, ooc in verscheijden landschappen, om onderwesen te sijn etc. Ende soo is hij tot Ghendt gegaen bij de Cluijsenersse. Ende hebben soo tsamen ghesproken etc." (f. 128r°). Na de dood van bisschop Lindanus in november 1588 verliet hij Gent en vestigde hij zich achtereenvolgens in Roermond, Keulen, Luik en, uiteindelijk, in 's-Hertogenbosch waar hij als priester, predikant en biechtvader in de Sint-Janskathedraal succesvol apostolaat verrichtte. Hij overleed in 1608 en werd, zoals zijn bekeerling Jan van Gorcum, begraven in het klooster van de arme claren.

Pullen was een zeer vruchtbaar mystiek auteur. Zijn palmares telt 72 met zekerheid of met grote waarschijnlijkheid toe te kennen geschriften, waarvan 42 titels in handschriften werden teruggevonden. Het hier besproken handschrift bevat voornamelijk de volgende werken.

1. *Een boecxken van een nieuwe Creature (...) Tsertoghenbosch Ghemaect door den (...) Heer Pelgrim Pullen, Priester, Predicant ende Bichtvader in S^e Jans* (f. 2r°-48r°), dat gelijkenis vertoont met de versie in hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 4920-21 (een verzamelcodex gedateerd ca. 1628). Beide tellen 13 kapitels en delen aan het einde mede "Descriptum ex originali manu scripto auctoris"; deze uitspraak garandeert geenszins dat beide teksten rechtstreeks van het origineel zijn gekopieerd.
2. Zonder titel een verhandeling over "Vier graden van puurheid" (f. 48r°-55r°) waarbij de eerste drie graden alleen worden opgesomd, terwijl de vierde graad uitvoerig wordt behandeld (zoals in het voornoemde Brusselse handschrift). Dit traktaat wordt met grote waarschijnlijkheid aan Pullen toegeschreven op basis van de mystieke leer die herkenbaar is andere door Pullen ondertekende geschriften. In de geest van de kopiist alleszins sluit deze tekst aan bij de vorige want voor hem is hier het "Eynde van de nieuwe Creature" (f. 55r°). Dit verklaart klaarblijkelijk de afwezigheid van een opschrift.
3. *Den Toepad om tot die goddelijke kennisse te comen* (f. 55r°-96v°), ingeleid door een "voor reden .N.N." (f. 55r°-57v°) en gevolgd door een nota, in feite een brief (f. 80v°-81v°) gericht aan hen voor wie de volgende 10 hoofdstukken bestemd zijn (f. 81v°-96v°), waarin geleerd wordt hoe de mens tot de hoogste kennis van God zal komen. Dit traktaat werd ook aangetroffen in een verzamelcodex uit de eerste helft van de 17de eeuw, die wellicht uit het bezit van de norbertinessen van Keizerbosch te Neer in de Karmel van Boxmeer is terechtgekomen en tijdens de Tweede Wereldoorlog door brand vernield werd (een afschrift, vervaardigd in 1938, wordt heden bewaard in het Titus Brandsma Instituut te Nijmegen).

4. Zonder al te duidelijke overgang — omdat allicht eenzelfde thema wordt voortgezet — handelt Pullen hierna in 5 kapitels over *Van het ouerweselyck leuen* bij de drie “goddelijcke menschen” (f. 96v°-112v°), weerom — blijkbaar een gewoonte bij Pullen — voorafgegaan door een begeleidend schrijven (f. 96v°-97v°). Dan volgt een brief “Aen N.N.” (f. 112v°-127v°) waarin wordt uiteengezet hoe de mens deelachtig wordt aan die “ouerweselijcke kennisse”.
5. Aan de vier kopieën van het gesprek dat Pullen op 27 november 1587 in het Klein Begijnhof te Gent met Claesinne van Nieuwlant († 1611) voerde (hss. Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 4920-21; Gent, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 1766 en 2433; Tilburg, Bibliotheek van de Theologische Faculteit, 18), kan hier een vijfde tekst worden toegevoegd: *Dit is dat gespreec geweest met Clusin, op den Baghijnhoff gheheeten in die hoeijer binnē Ghendt A° 1687 [sic] den 27 Nouember* (f. 127v°-165v°), inclusief *Clusina oeffeninghe* op f. 164v°-165v° (“Dat haren geest alle tijt werct tot godt, in die nacht soo wel als inden dach, iae inden slaep, ende als sij wacker wort (...) dan sij vindt alleen dat haer liefde ende verstant ende wille, tot godt drijvende is (...) ende hoe sij meer gedrukt wort, hoe haren geest hooger opdrijft, ende nv is die drift soo groot, ende crachtich, dat die natuere dat niet verdraegen en kan daer om is sij cranck”). In de inleidende nota, die de omstandigheden schetst waarin dat gesprek heeft plaatsgevonden, is er voortdurend sprake van de *Cluijsenersse tot Ghendt* of van de *Clusin*, zoals ook in de loop van de Samenspraak waar Van Nieuwlant *Clusin* of *Clusina/Clusine* wordt genoemd: heeft de auteur van de inleiding deze begijn beschouwd als levende gelijk een kluizenares, of is het mogelijk een verschrijving voor *Claesin(ne)*? Op basis van interne tekstkritiek zou kunnen worden aangetoond dat deze Samenspraak-versie zeer dicht staat bij de redactie overgeleverd in het hoger vermelde Brusselse handschrift. Tussen dit en het hierna komende traktaat vermeldt een nota: “Descriptum ex ipso originali manuscripto A°. 1620. Januari Bosch” (f. 166r°).
6. *Cort onderwijs Hoe een mensch hem dach ende nacht houden sal, in al dat hem te doen staet: Tot Godt ende geboden ende Sacramenten der H. kercken; tot sijnen euen naesten ende tot hem seluen, ende tot al dat hem ouercomt. Hoe hij hem daer in draghen sal om tot de volmaectheijt te commen* (f. 166r°-194v°), bestaande uit een voorrede en 17 kapitels.
- 7-8. Twee kleine verhandelingen *Vande oeffeninge der Aspiratien int corte* (f. 194v°-202v°) en *Van het inwendich gebedt wat dat het inder waarheijt is ende hoemen hem daer toe bequaem sal maken int corte* (f. 202v°-211v°), waarvan de toeschrijving aan Pullen twijfelachtig is.
9. *Van een Godt-lijdende leuen weerdichheijt, ende maniere des selfs etc. Ende hoe een mensch daer toe comen sal* (f. 211v°-219v°) is met zekerheid

niet oorspronkelijk van Pullen, want op het einde van dit geschrift staat genoteerd: "Translatum ex Anglico [door Pullen?] idiomate in quo primo conscriptum fuit". In de context van de kapucijner teksten die verder in punt 12 volgen, schijnt Benedictus van Canfield o.f.m.cap. († 1610) nochtans niet de auteur te zijn.

10. Van het volgende traktaat in 18 hoofdstukken (f. 220^r-248^r) zou men kunnen beweren dat het geschreven werd met de bedoeling het in druk uit te geven. Het verschijnt onder een pseudoniem en heeft een fictief drukkers-adres: *Onder=soecke der Conscientie. Bijzonderlijck voor geestelijcke oft Religieuse persoenen. Met een cort onderwijs tot kennisse ende onderscheit der sonden ende gebreken. Ooc hoemen de selue alder best verwinnen sal. Door Sperantius van Armhuijs Priester. (...) Tot Dienst-Burch Bij Siluester van onderdack inder rooden schilt. Anno 1.6.2.6.* Als dit traktaat ook daadwerkelijk in 1626 werd vervaardigd, kan Pullen er onmogelijk de samensteller van zijn, daar hij in 1608 gestorven is; tenzij men dacht aan een postume druk, maar weinig waarschijnlijk. Anderzijds kan niet met zekerheid worden uitgemaakt of achter Sperantius van Armhuijs Pelgrim Pullen schuilgaat. Armhuijs zou dan kunnen duiden op de schamele woning van Pullen. Nochtans een auteur in leven, zelf priester en spiritueel leidsman, die over de gebreken van geestelijken en kloosterlingen schreef, deed dit best onder een pseudoniem; dit pseudonieme geschrift zou dan later — anno 1626 in dit geval — als zodanig gekopieerd zijn geweest. Voor het auteurschap van Pullen pleit dan weer het feit dat het volgende tekstje, waarvan hij de schrijver is, zonder een noemenswaardige scheiding aansluit: inhoudelijk blijken beide verhandelingen samen te horen en dienen zij doorlopend gelezen te worden.

11. Het betreft het geschriftje *Van een goet ende oprecht beginsel voortganck, ende volmaetheit des geestelijken leeuens* (f. 248^v-250^v).

12. De volgende teksten zijn dan opnieuw niet meer van Pullen. *Dit is het geestelijke Pepelken* (f. 250^v-254^v) is blijkens de nota op f. 254^v "eene seijndbrief vanden Eerw. Vader in Christo, Pater Marciliaen Capucin". Marcellianus van Brugge — een Spaanse Bruggeling geboren als Juan Pardo — werd in 1613 overste van de nieuwe kapucijnerstichting in 's-Hertogenbosch. Op het einde van dat jaar verhuisde hij naar Gent waar hij tot 1616 de functies van novicenmeester en gardiaan waarnam. Later ontmoeten we hem als missionaris (1632) en vicaris-provinciaal van de Hollandse Missie (1633 - † 1637). De aanwezigheid van een traktaatje van Marcellianus van Brugge, die ook Sint-Jan van het Kruis o.c.d. († 1591) in het Nederlands vertaalde, in deze Pullen-bundel is niet zo verwonderlijk. Het komt ons voor dat er in 's-Hertogenbosch een mystiek milieu bestond waar geestelijke schrijvers uit dezelfde periode — o.m. Jan van Gorcum en Jan de Werdt o.s.birg. — elkaar ontmoet-

ordt
yck
ijk-
ven
ordt
ie".
het
ass.
der
che
dat
in-
sief
tot
ker
odt
ger
niet
de
ort-
c in
ine
als
oor
nd
l in
nde
A°.

dat
en;
loe
r°.

rt
t is
v°),

etc.
eid

ten of alleszins kennis hadden van elkanders geschriften, zodat deze in de handschriftelijke overlevering hun plaats naast elkaar vonden. Of de tekstjes die na "De geestelijke vlinder" komen ook door de voornoemde Bossche kapucijn werden geschreven is op het eerste gezicht niet uit te maken: het betreft nog twee *sejnd*-brieven (f. 254v^o-262v^o), verder *Sommige schoone leeringen dienende tot voortganck van het geestelijck leuen ende ooc verkeerlinge op sommige twijfelachticheden* (f. 262v^o-268v^o) en *Oock om te beantwoorden v vraghen toecherende de godtheijt ende menscheijt Haemen* [sic] *te schauwen sonder beelt* (f. 268v^o-275v^o). Blijkbaar zijn zij wel een produkt van de franciscaner (en meer bepaald van de kapucijner) spiritualiteit, want de auctoritates die worden aangehaald heten "Benedictus Canfelt" (f. 265v^o-266r^o) en de "H. Seraphiken Vader S. Francoijs (f. 269v^o).

Wat de periode betreft waarin deze kopie van Pullens werken werd vervaardigd, vermeldt het handschrift twee dateringen: op f. 166r^o wordt medegedeeld dat wat voorafgaat — mag men aannemen — overgeschreven is van het origineel in januari 1620 te 's-Hertogenbosch (zie *supra*, punt 5); op f. 220v^o wordt het jaar 1626 genoemd in de context van een fictief drukkersadres (zie *supra*, punt 10). Hieruit mag men concluderen dat dit handschrift in de loop van de eerste helft der 17de eeuw werd samengesteld. Trouwens uit deze periode dateren ook de andere Pullen-manuscripten, die alle een tekstuele verwantschap vertonen; hierop kan uiteraard in dit bestek niet worden ingegaan.

[F.H.]

K. PORTEMAN, *Marcellien de Bruges*, Dictionnaire de Spiritualité, 10, 1980, kol. 295-296. A. AMPE, *Pullen (Jean, Pelgrim)*, Dictionnaire de Spiritualité, 12, 1986, kol. 2621-2623. P.J.A. NISSEN, *Onbekende handschriften met werk van Pelgrim Pullen*, Miscellanea Neerlandica: opstellen voor Dr. Jan Deschamps ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag, o.l.v. E. Cockx-Indestege & F. Hendrickx, dl. 1, Leuven, 1987, p. 273-292 (met verdere literatuur).

23. DONAES IDINAV, *Lot van vviisheyd ende goed gelvck*: Op drie hondert ghemeyne Sprek-vvoorden (...). Antwerpen, Jan Moerentorf, 1606. 16° oblong, 307-(5) p.

Lederen band. Herkomst: Antiquariaat Moorthamers 1988.

UFSIA, Centrale Bibliotheek, P. 10.47

Onder het pseudoniem Donaes Idinau publiceerde Joannes David s.j. (Kortrijk 13 september 1546 - Antwerpen 9 augustus 1613) zijn *Lot van Wiisheyd ende goed geluck*. Hij behoorde tot de allereersten die na 1585 door de contrareformatische geest gedreven zich voor de verdediging en het herstel van de roomse Kerk inzetten. Dit bundeltje bevat driehonderd volksspreuken: één per bladzijde, met telkens een moraliserende toelichting in vijfregelige versjes *tot des lesers verlustinghe*. Het is een typisch produkt van de Contrareformatie.